

Lentner Csaba – Novoszáth Péter – Sági Judit

A MAGYAR CSALÁDPOLITIKA ÉS A SZÜLETÉSSZÁM ALAKULÁSÁNAK EGYES KIEMELT TERÜLETEI DEMOGRÁFIAI, SZOCIOLÓGIAI ÉS ÁLLAMPÉNZÜGYI VETÜLETBEN, NEMZETKÖZI KITEKINTÉSEL¹

Special aspects of the formation of the Hungarian family policy and the birth rates in demographic, sociological and public finance context, with international perspectives

Prof. Dr. Lentner Csaba intézetvezető egyetemi tanár, Nemzeti Közzolgálati Egyetem, Államtudományi és Közigazgatási Kar, Közpénzügyi Kutatóintézet, PADA (MNB) vezető kutató, lentner.csaba@uni-nke.hu

Dr. Novoszáth Péter CSc, egyetemi docens, Nemzeti Közzolgálati Egyetem, Államtudományi és Közigazgatási Kar, Közpénzügyi Kutatóintézet, novoszath.peter@uni-nke.hu

Dr. habil. Sági Judit PhD, egyetemi docens, Budapesti Gazdaságtudományi Egyetem, Pénzügyi és Számviteli Kar, Pénzügy Intézeti Tanszék, sagi.judit@uni-bge.hu

A tanulmány a 2010 utáni magyar családtámogatási rendszer demográfiai, szociológiai összefüggéseit elemzi állampénzügyi dinamikában, nemzetközi kitekintéssel. A dolgozat kiindulópontja, hogy a 2007–2008-as válságot követő nemzetgazdasági konszolidáció kezdetben a háztartások pénzügyi helyzetére, áttételesen a gyermeknevelés gazdasági alapjainak javítására, majd a gazdasági növekedés tartóssá válása után egy széles körű család- és otthonteremtési támogatási rendszer intézményesítésében öltött testet. A tanulmány áttekinti a nemzetközi térben keletkezett, állami támogatások és születésszám összefüggése tárgyában végzett kutatásokat, és a magyar példán keresztül (is) igazolja, hogy a hazai otthonteremtési

¹ A tanulmány az Emberi Erőforrások Minisztériumának Család- és Ifjúságügyért Felelős Államtitkársága és a Kopp Mária Népesedéstudományi Kutatóintézet támogatásával a Nemzeti Közzolgálati Egyetem Államtudományi és Közigazgatási Karának Közpénzügyi Kutatóintézetében készült.

és más vetületű állampénzügyi juttatások körének kiszélesítése a termékenységi, születésszámbeli viszonyok népességfenntartó szintjét még nem váltja ki, vagyis a gyermekvállalás állami költségvetési eszközökkel történő támogatása (CSOK, adókedvezmények, gyermeknevelés feltételeinek állami koordinációja) a születésszám lényeges javulásához csak szükséges, de nem elégséges előfeltétel. A termékenységi mutatók elvárt változási irányának háttérben vélelmezett lakáspolitikai, támogatáspolitikai és megélhetési-lakhatási viszonyok állami eszközökkel történő javítása a gyermekvállalásban nem elsődlegesek, nem kizárólagosak. A szerzők a regnáló családpolitikai rendszer működésének, metodikájának mélyebb vetületű tudományos és széles körű empirikus felmérésekre alapuló vizsgálatát javasolják, annak hangsúlyozása mellett, hogy a CSOK három éve történt bevezetése a kedvezőtlen születésszám alakulásban elmozdulást ugyan kiváltott, de a gyermekvállalás emberi, értékrendbeli, humánus szempontjainak változása, a családcentrikusság erősödése lesznek az igazán hathatós alapjai a gyermekvállalásnak.

KULCSSZAVAK:

állampénzügyi szabályozás, családpolitika, család- és otthonteremtési támogatási rendszer, Európai Unió, Magyarország, születésszám alakulása

The study analyses the demographic and sociological context of the Hungarian family subsidising regime in respect of its public policy dynamics, with international perspectives. The initial state of the paper reflects that the economic consolidation following the 2007–2008 crisis has been envisioning the financial stabilisation of the households, and indirectly, the improvement of the economic conditions of child raising. Following the steadying of the growth in the economy, it has been conceptualising in a broad, institutionalised family and home subsidising system. The study reviews the international publications about the context of governmental subsidies and birth rates and proves that widening the scope of the Hungarian home subsidising and other public finance tools does not have an end result of the necessary rate of reproduction and fertility. In other words, the governmental subsidies for child raising (e.g. family housing supports, tax allowances, and state coordination of the child raising benefits) represent a necessary but not sufficient precondition to the improvement of birth rate statistics. The housing-subsidising policies and the state benefits for living do not primarily or exclusively influence the fertility rates in their supposed manner. The authors recommend an extended scientific and broader-scope empirical survey-based research of the operation and methodology of the current family policy regime. Conversely, they emphasise that the commencement of the family housing supports three years ago has initiated a shift in the unfavourable birth rates, however, only the human, moral and ethical aspects of childbearing and the reinforcement of the family-centred behaviour can form a solid basis of childbearing.

KEYWORDS:

birth rate trends, European Union, family and home subsidising system, family policy regime, Hungary, public finance regulation

1. BEVEZETÉS

A gyermekek iránti vágy csökkenése a fejlett világban általános probléma, és a kelet-közép-európai országok, köztük Magyarország számára is jelentős kihívást jelent. Az életmód, az életfelfogás, a környezet és a pénzügyi helyzet megváltozása egyaránt szerepet játszik ebben. Több európai országban a gyermekvállalás ösztönzése érdekében, mint például a cseh, a francia, a portugál, a spanyol, szlovák és a lengyel kormány a fiskális politikájuk középpontjába a családok támogatását állította.²

A termékenységi ráta alacsony szintje a változó családalapítási mintáknak, az oktatásban töltött több évnek és a családi modellek és életfilozófiák átalakulásának egyaránt tulajdonítható Magyarországon is. A fiatalok foglalkoztatásának 2007–2008-as válság utáni bizonytalansága és a lakhatási lehetőségek nehézségei is jelentős befolyással vannak rá. A 2008-as krízis után az új építésű lakások száma folyamatosan csökkent. Ennek a tendenciának az ellensúlyozása érdekében a magyar kormány 2012-től elindított egy otthonteremtési programot. Ezt 2015-ben, majd 2016-ban ismét tovább bővítették, jobbra támogatások igénybevételének szélesítésével és összecszerülésében egyaránt. Mindezek hatására megállt a korábbi csökkenés és ismét növekedésnek indult a lakásépítések száma.

Tanulmányunk a gyermeket vállaló szülőknek nyújtott állami kedvezmények születésszámra gyakorolt hatásait veti össze. Korábbi kutatásaink megerősítik, hogy a családok támogatására szánt állami kifizetések segítik a nőket a gyermekvállalásban³ azáltal, hogy képesek összeegyeztetni a gyermekvállalást és a munkába állást, a gyermekvállalás haszonnal- költségekének mérséklésével a születésszám emelkedése prognosztizálható.

Kutatásunk célja annak megállapítása volt, hogy a családi kedvezmények és más tényezők hogyan befolyásolják a gyermekvállalás időzítését és a születésszám alakulását. Sokan azt feltételezik, hogy a családtámogatási rendszer megváltozása a nőket a gyermekvállalás elhalasztására, vagy éppen előrehozatalára ösztönzi, azonban magát a termékenységet nem képes megváltoztatni.⁴ Ezzel szemben mi azt is megvizsgáltuk, hogy milyen tényezők befolyásolhatják a termékenység növekedését, például a lakáshelyzet megváltozása milyen hatással van a gyermekvállalási hajlandóságra. Tanulmányunkban együtt vizsgáltuk a teljes termékenységi arányszám és az újonnan épített lakások számának alakulását Magyarországon 1990 után. Ezen túlmenően megvizsgáltuk a lakhatással kapcsolatos költségvetési kiadások összetételét, főbb jellemzőit.

² SÁGI, Judit – LENTNER, Csaba – TATAY, Tibor: Family Allowance Issues – Hungary in Comparison to Other Countries, *Polgári Szemle*, 2017/2018/14, 290–301.; KELM, Hanna: Are Women in Family Business Supported Enough by the Polish Family Policy? „Firmy rodzinne – zarządzanie, rozwój, przedsiębiorczość”, *Przedsiębiorczość i zarządzanie*, 2018/7/part II, 483–498.; KELM, Hanna: *New Trends in the Development of Work-Family Policies, Gender and Care – Causes, Dynamics and Consequences*, ESPAnet Conference Paper, Hamburg, 2018.

³ SÁGI Judit – TATAY Tibor – LENTNER Csaba – NEUMANNÉ Virág Ildikó: A család- és otthonteremtési adókedvezmények, illetve támogatások egyes hatásai, *Pénzügyi Szemle*, 2017/2, 173–189.

⁴ ADSERÀ, Alicia: Vanishing children: from high unemployment to low fertility in developed countries, *American Economic Review, Papers and Proceedings*, Vol. 95, 2005, 189–193.

A gyerekvállalás alakulására vonatkozó tanulmányok elsősorban a demográfia és a szociológia kérdésvetéseit, módszereit, közelítésmódját alkalmazzák, de újabban már, ha még nem is túl nagy számban közgazdasági megfontolások is helyet kapnak bennük. A szociológiai nézőpont arra fókuszál, hogy milyen társadalmi, intézményi és egyéni döntések befolyásolják leginkább a gyerekvállalást. A demográfia arra keres választ, hogy ugyanezek az események és folyamatok hogyan határozzák meg az adott népesség nagyságát és összetételét. Ehhez rendszeresen igénybe veszi és kiindulási pontnak tekinti a szociológiai kutatások eredményeit.⁵ A közgazdászok számára azoknak a gazdasági tényezőknek a tanulmányozása fontos, amelyek leginkább befolyással vannak és lehetnek ugyanezen események, folyamatok alakulására, illetve akár jelentős mértékben is megváltoztathatják azok kimenetelét. Például az, hogy a családtámogatásokra fordított állami kiadások miként befolyásolják a gyermekvállalást és a születésszám alakulását. Avagy a lakásárak változása milyen befolyással van a termékenységi ráta alakulására.⁶ E tanulmány elkészítése során arra törekedtünk, hogy mindhárom nézőpont egyaránt érvényesüljön, és kölcsönösen erősíthesse, illetve kiegészítse egymás érveit.

2. A TELJES TERMÉKENYSÉGI ARÁNYSZÁM ALAKULÁSA ÉS AZ ELÉGTELEN REPRODUKCIÓ KÖVETKEZMÉNYEI EURÓPÁBAN

A családi minták az elmúlt ötven évben jelentősen megváltoztak az új családfelfogás és a gyermekvállalás tendenciái miatt. Az 1960-as évtized az úgynevezett „arany korszaknak” a végét jelentette, amikor viszonylag fiatal korban magas volt a házassági és születési arány, valamint alacsony a házasságfelbontások száma, illetve ezzel egyidejűleg a nem hagyományos családi formák túlsúlya uralkodott. Jelenleg a hagyományos családi formák és kapcsolatok sokfélesége együtt létezik.⁷ Szinte minden európai országban a termékenységi ráta jóval alacsonyabb a népességfenntartás szintjénél. A házasság és a szülői viszony létrejötte egyre később, értebb korokig tolódott, és a házassági és nem házassági kapcsolatok – még a gyermekes párok között is – törekennyé váltak,⁸ ami a családi diverzitás a családtámogatási politikák korszerűsítését igényli. Figyelembe kell venni a családon belüli új formákat, és a „nem standard” családok igényeit is. A modernizáció mindazonáltal sokrétű fogalom, mivel a családpolitikák széles körű állami beavatkozásokat

⁵ Szerk. SPÉDER Zsolt: *Család és népesség – itthon és Európában*, KSH Népeségstudományi Kutatóintézet – Századvég Kiadó, Budapest, 2003.

⁶ DAY, Creina: *Fertility and Housing*, CAMA Working Paper, 34/2015, August 2015. Crawford School of Public Policy and Centre for Applied Macroeconomic Analysis (CAMA), Australian National University (ANU).

⁷ *European Policy Brief. Policies for Families: Is there a best practice?*, European Commission, 2016. december.

⁸ OLÁH, Livia Sz.: *Changing families in the European Union: trends and policy implications*. *Families And Societies Working Paper*, 2015/44.

foglalnak magukban a nők, férfiak, párok, szülők és gyermekek életének számos aspektusával kapcsolatban.⁹

Ez magában foglalja a munka és a családi kötelezettségek összeegyeztetését, a női munkaerő-kínálat mozgósítását és a nemek közötti egyenlőség előmozdítását, valamint a szociális védelmi rendszerek pénzügyi fenntarthatóságának biztosítását, a gyermekek és családok szegénységének leküzdését, a gyermekfejlesztés előmozdítását és általában a gyermekek jólétének erősítését a korai életszakaszban.¹⁰

A teljes termékenységi arányszám (TTA) az egyik leggyakrabban használt termékenységi mutató, amely azt prezentálja, hogy ha az adott év termékenységi adatai állandósulnának, akkor egy nő élete folyamán átlagosan hány gyermeknek adna életet. A keresztmetszeti adatokat kivétítve megvizsgáljuk, hogy amennyiben egy nő életútja során olyan eséllyel vállalna gyermeket, mint ami az adott időszakban termékeny életkorban lévő nők gyermekvállalási hajlandóságát jellemzi, akkor összesen hány gyermeke születne. A valóságban természetesen nem eszerint alakul egy nő életútja, és mivel a korszpecifikus termékenységi arányszám évről évre változik, a TTA is változik. A TTA tehát érzékeny a gyermekvállalás időzítésének változásaira, amely az arányszám ingadozását eredményezheti a különböző években, és ezzel fontos tisztában lennünk. Ugyanakkor a termékenységi viszonyokat még akkor is ez az indikátor jellemzi a legátfogóbban, ha éppen azon időszakokban, amikor a gyermekvállalás időzítésében változások következnek be, torzítások jellemzik is. Nemzetközi összehasonlításokban is legtöbbször a TTA-t használják.¹¹

A teljes termékenységi arányszám azon élve született gyermekek átlagos száma, akiket egy nő az élete során világra hozhatna, ha a termékeny évei az adott év korszpecifikus termékenységi arányszámainak megfelelően telnének. Ez az arányszám így egy hipotetikus generáció befejezett termékenységét adja meg, amelyet úgy számítanak ki, hogy összeadják a nőkre vonatkozó korszpecifikus termékenységi arányszámokat egy adott évben (feltételezve, hogy a nők száma minden korban ugyanaz). A teljes termékenységi arányszámot használják a reprodukciós szintű termékenység megadására is; a fejlettebb országokban a 2,1-es arányszámot tekintik reprodukciós szintnek.¹²

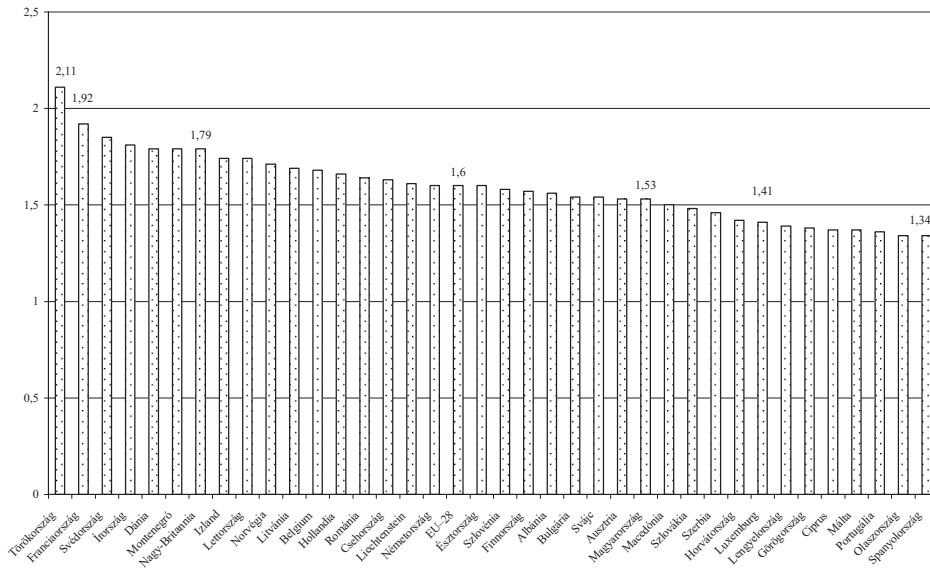
A teljes termékenységi arányszám jelenlegi szintje Európában azt mutatja, hogy Törökország kivételével, egyetlen országban és a kontinens egészét tekintve sem biztosított a népesség hosszabb távú utánpótlása (1. ábra).

⁹ THÉVENON, Olivier – NEYER, Gerda: Family policies and their influence on fertility and labour market outcomes. In: eds. THÉVENON, Olivier – NEYER, Gerda: *Family policies and diversity in Europe: The state-of-the-art regarding fertility, work, care, leave, laws and self-sufficiency*, Families And Societies Working Paper, 2014/7, 2–13.

¹⁰ *Doing Better for Families*, OECD Publishing, Paris, 2011.

¹¹ Szerk. KAPITÁNY Balázs: *Demográfiai fogalomtár*, KSH Népeségstudományi Kutatóintézet, Budapest, 2015.

¹² *Teljes termékenységi arányszám alakulása (1990–2016). Egy nőre jutó gyermekek száma*, KSH, 2018. Forrás: www.ksh.hu/docs/hun/eurostat_tablak/tabl/tsdde220.html (A letöltés dátuma: 2017. 11. 13.).

1. ábra • A teljes termékenységi arányszám alakulása Európában 2016-ban
(Forrás: saját szerkesztés a KSH 2018-as adatai alapján)

A jelenlegi családpolitikák nemcsak a különféle igények kielégítésére szolgáló speciális eszközök kialakításában különböznek egymástól, hanem jelentős különbségek vannak abban is, hogy milyen mértékben és milyen ütemben reagálnak az országok az új családi mintákra. E sokszínűség alapján a szakértők három fő klasztert különböztetnek meg az OECD-országok között:¹³

- Az északi országokban (Dánia, Finnország, Izland, Norvégia és Svédország) az adóterhek ugyan relatíve magasak, részint a progresszív jövedelemadózás okán; azonban a gyermekes családoknak juttatott kedvezmények minden korosztálybeli gyermeknél is lényegesen magasabbak, mint az OECD átlag. A családpolitikában nagy hangsúlyt fektetnek a társadalmi és a nemek közötti egyenlőségre. Mindkét szülőnek lehetőséget biztosítanak arra, hogy gondoskodjanak gyermekeikről, és minden korosztálytól kezdve magas színvonalú gondozást és oktatást tesznek lehetővé.
- Azokban az országokban, ahol az angol a hivatalos nyelv (Írország és az Egyesült Királyság, Ausztrália, Új-Zéland, bizonyos mértékig Kanada és az Egyesült Államok) sokkal kevésbé támogatják a kisgyermekes szülők számára nyújtott időkedvezményeket és természetbeni juttatásokat. A munkajövedelmek adóterheit

¹³ THÉVENON, Olivier: Family Policies in OECD countries: A Comparative Analysis, *Population and Development Review*, 2011/2, 57–87.

a gyermekvállalással járó kedvezmények (a többi OECD országgal összehasonlítva) kevésbé, az Egyesült Államokban és Kanadában alig csökkentik.

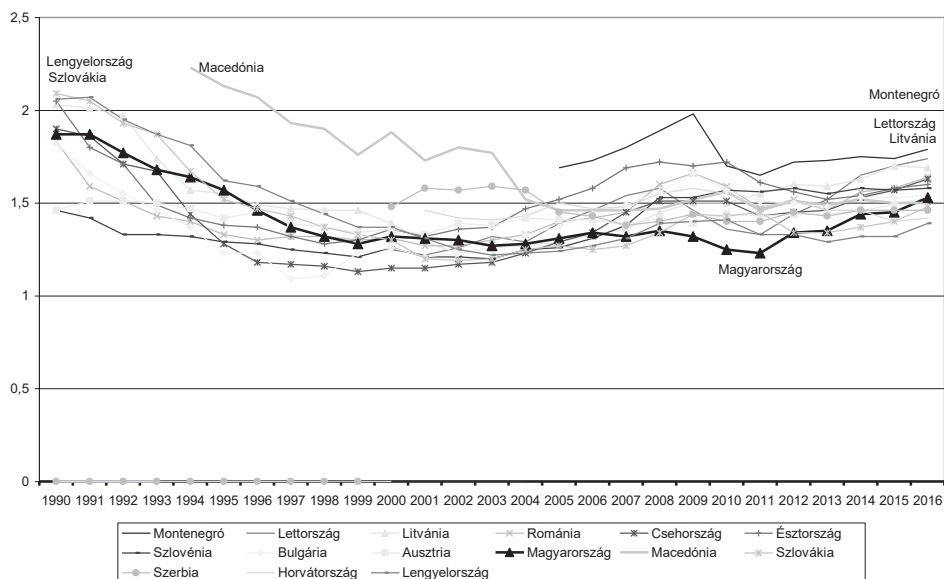
- A kontinentális és kelet-európai országok, amelyek az előbbi országok sorában köztes helyet foglalnak el, már egy heterogénebb csoportot alkotnak. A természetbeni juttatásokkal szemben jellemzően a pénzbeli előnyöket preferálják: Lengyelországban például 2017-ben a kétgyermekes családok a családi adókedvezményekkel a bruttó jövedelmük 104,8%-át vihették haza (ez a mérték az OECD-országok átlagában 86% volt). A másik pólust Franciaország képviseli, ahol a legmagasabbak az adóterhek, még a gyermekes családok esetében is; ugyanakkor kiemelkedően támogatják a munka világába visszalépő anyákat, a hivatás és a család összekapcsolását. A dél-európai országokban a gyermekvállalás támogatása nem kiemelkedő, a családoknak juttatott adóvisszatérítések és kedvezmények, gyermekgondozási szolgáltatások nem jelentenek számottevő ösztönzést.

A teljes termékenységi arányszámok alakulására vonatkozó adatok többé-kevésbé tükrözik a szakértők által felállított klasztereket, de ugyanakkor számos eltérés is szembetűnő a felállított kategóriáktól. A skandináv országok (Svédország, Dánia, Izland, Norvégia) esetében valóban átlag feletti a termékenység a többi európai országhoz képest. Ugyanakkor Finnország termékenységi szintje még az EU átlagát sem éri el.¹⁴ Az EU-tagállamok közül Franciaországban a legnagyobb a teljes termékenységi arányszám, ami feltételezhetően szoros kapcsolatban van a gyermekes családok részére nyújtott állami támogatásokkal. A francia családpolitika és a magas termékenység összefüggéseiről bővebben magyar nyelven Stefán-Makay Zsuzsanna műveiben találhatunk hasznos tudnivalókat.¹⁵ Az angolszász országok (Írország és Nagy-Britannia) esetében kimagasló és átlagnál magasabb a termékenységi mutató az európai országok között. A déli országokat (Görögország, Ciprus, Málta, Portugália, Olaszország és Spanyolország) a többi európai országtól elkülönülve a lista végén találjuk, mivel náluk a legalacsonyabb jelenleg a termékenységi mutató.

Míg a posztsovjet európai országok közül Montenegróban, Lettországbán, Litvániában, Romániában és Csehországban átlag feletti a TTA-mutató értéke, addig az e csoportba tartozó többi országot az európai rangsor alsó közép részében találhatjuk. A kilencvenes évek elején Lettországbán, Lengyelországban, Macedóniában és Szlovákiában meghaladta a termékenységi szint a 2-es értéket és majdnem elérte a reprodukcióhoz szükséges 2,1-es szintet. A teljes termékenységi arányszám Magyarországon volt a legalacsonyabb 2008 és 2012 között (2. ábra).

¹⁴ Ennek okait elemzik könyvükben Rotkirch és Miettinen. ROTHKIRCH, Anna – MIETTINEN, Anneli: Childlessness in Finland. In: eds. KREYENFELD, Michaela – KONIETZKA, Dirk: *Childlessness in Europe: Contexts, Causes, and Consequences, Demographic Research Monographs, (A series of the Max Planck Institute for Demographic Research)*, Springer, Cham, 2017.

¹⁵ STEFÁN-MAKAY Zsuzsanna: A franciaországi családpolitika és a magas termékenység összefüggése, *Demográfia*, 2009/4, 313–348.; STEFÁN-MAKAY Zsuzsanna: A francia családi adózás és annak demográfiai hatásai, *KORFA Népesedési Hírlevél*, 2010/1.

2. ábra • A teljes termékenységi arányszám alakulása Kelet-Közép-Európában 1990–2016
(Forrás: saját szerkesztés a KSH 2018-as adatai alapján)

Az alacsony és a magas termékenység okait elemzi hat alacsony termékenységi szintű (Ausztria, Csehország, Magyarország, Olaszország, Spanyolország és Tajvan), valamint négy a reprodukcióhoz közeli szintet elérő ország (Egyesült Királyság, Franciaország, Kanada és Norvégia) körében Ronald R. Rindfuss és Minja Kim Choe¹⁶ az intézményi politikák és kulturális jellemzők összevetésével.

Magyarország népességének várható alakulására vonatkozó előrejelzések azt mutatják (kedvezőtlen feltételek változatlansága estén), hogy a következő csaknem fél évszázadban Magyarország népessége számottevően csökken, amiben – az alacsony termékenység mellett – igen nagy szerepe van a fiatal, szülőképes korú munkaerő kivándorlásnak. A népesség korszerkezete is jelentős mértékben átalakul: csökken a gyermekek és különösen az aktív korúak aránya, az idősek aránya pedig növekszik.¹⁷ Mindez elsősorban az utóbbi két-három évtizedben tapasztalt demográfiai folyamatoknak a jövőre történő kivetítése, az alacsony termékenységnek és a reprodukció hiányának a következménye. A nemzetközi szakirodalom „második demográfiai átmenetnek” nevezte el ezt a folyamatot, túllépve ezzel az első demográfiai átmenet elméletén, amely az alacsony termékenységre és halandóságra történő átmenet után egy számában és összetételében lassan gyarapodó

¹⁶ Eds. RINDFUSS, Ronald R. – CHOE, Minja Kim: *Low Fertility, Institutions, and their Policies Variations Across Industrialized Countries*, Springer, New York, 2016.

¹⁷ FÖLDHÁZI Erzsébet: Magyarország népességének várható alakulása 2060-ig – különös tekintettel a nemzetközi vándorlásra, *Demográfia*, 2014/4, 241–269.

vagy stagnáló népesség kialakulását feltételezte. Ezzel szemben egy új demográfiai rend alakult ki, amelyet a tartósan a reprodukciós szint alatti termékenység, a népesség jelentős elöregedése és számának csökkenése jellemez hosszabb távon. E folyamatok lehetséges társadalmi-gazdasági következményei rendkívül sokrétűek és máig vitatottak, de tény, hogy tudományos alapossággal még nem kellően feltártak. Leginkább a termékenység jövőjéről oszlanak meg a vélemények, vannak, akik a termékenység ciklikussága mellett törnek lánzdását, mások visszafordíthatatlannak vélik az alacsony termékenységet és csekély esélyt adnak az egyszerű reprodukció szintjének visszatérésére a fejlett társadalmakban. Ennek egyértelműen ellentmondanak a kelet-közép-európai országok teljes termékenységére vonatkozó arányszámok 1990 és 2016 között. A 2. ábrán jól látható, ezen országok többségében a TTA-mutató 1996 és 2002 között érte el mélypontját, és 2012-óta egy egyértelmű növekvő trend következett be. Természetesen kérdés az, hogy ez a növekvő trend mennyire tud megerősödni a jövőben, és eléri-e reprodukciós szintnek megfelelő, legalább 2,1-es szintet. Ez utóbbi esetben a termékenységi szint ciklikusságában hívóknak lesz igazuk, ugyanakkor abban azonban nemigen hisz senki, hogy ez pusztán automatikusan megtörténhetne. Sokkal inkább abban van egyetértés, hogy a jelenlegi demográfiai helyzet hosszabb távú következményei számos nehézséggel fognak együtt járni, amelyek többsége már most előrelátható, és ezek ki fogják kényszeríteni az érintett társadalmakból a megfelelő válaszokat. Hogy melyek lesznek ezek a megfelelő intézkedések ebben ma még egyáltalán nincs egyetértés. A szociológusok, demográfusok, közgazdászok és más szakemberek feladata, hogy ezt lehetőleg mihamarabb feltárják, ehhez azonban a jelenleginél lényegesen több információra és tudományos kutatási eredményre van még szükség.¹⁸

A második demográfiai átmenet elmélete szerint Európa és a fejlett világ népesedéstörténetében egy minőségileg új korszak jött létre már az 1960-as, 1970-es évektől kezdve, míg a kevésbé fejletteknél, mint a kelet-közép-európai országoknál lényegesen később, csak a '90-es évek kezdetétől. Az elmélet képviselői az átfogó változások két fő elemének a gyermekvállalási magatartás megváltozását, illetve a családi és házassági-élettársi kapcsolatok átalakulását tekintik. A házassági ráták lecsökkennek, a válási arányszámok megemelkednek. Mind gyakoribbá válnak az egyszülős családok. A házasságon kívüli együttélések aránya megemelkedik, illetve ez a típus alternatív „családi” formává válik, ezen túl további együttélési formák (például azonos neműek közötti) jelennek meg. A termékenységi és halandósági változások következtében az érintett népesség gyors elöregedésnek indul, és több esetben a népességszám tartós csökkenése is megfigyelhető. A második demográfiai átmenet elméletének magyarázata szerint a családdal, a párkapcsolatokkal és a termékenységgel kapcsolatos viselkedés átalakulása mögött alapvetően értékrendbeli változások állnak. A változások lényege, hogy a helyi, nemzedékeken átívelő és a vallási közösségek által közvetített hagyományos értékrend meggyengült, és helyét az önmegvalósítás, az önkiteljesítés értékei vették át. A hangsúly a családról az egyénre helyeződött. Felértékelődött a kapcsolatok minősége, megnöttek a partnerrel szembeni elvárások, ezért bomlékonyabbá

¹⁸ SPÉDER: *i. m.*

is váltak a párkapcsolatok. Az értékváltozások következtében az egyének a kisebb elköteleződéssel járó együttélési formákat részesítik előnyben: a házassággal szemben az élettársi vagy a látogató kapcsolatot preferálják, és halasztják a gyermekvállalást. A második demográfiai átmenet elmélete elég erőteljesen vitatott, és komoly kétségek merülnek fel azt illetően, hogy ez az elméleti keret mennyire általánosítható. Például erősen kérdéses, hogy a korábbi szocialista országok demográfiai folyamatai mennyire illeszthetők be a második demográfiai átmenet elméletébe.¹⁹

A tartósan alacsony termékenység következménye a népesség előregedése. Az Európai Unióban jelenleg átlagosan három munkaképes korú lakosra jut egy 60 éven felüli (1 : 3 arány), húsz év múlva viszont, feltéve persze, hogy a jelenlegi kedvezőtlen demográfiai trendek tartósak maradnak, már csak 1 : 2 lesz ez az arány, mivel a korábbi baby boom nemzedékek elérik a nyugdíjas korhatárt. Ennek következtében az érintett társadalmaknak a jelenleginél jóval nagyobb vetületű kiadásokra kell felkészülniük. E többletkiadások várható nagyságrendjéről ad részletes prognózist az Európai Bizottság Fiskális Fenntarthatósági Jelentése.²⁰ Magyarországon ezt a tendenciát erősítette föl, hogy a 2010-es években lettek nyugdíjasok az 1950-es évek nagy létszámú generációi. Egy, az alacsony termékenységgel is összefüggő újabb keletű kihívás a munkaerőhiány problematikája, amely kérdéskört Novoszáth Péter részletesen elemzi.²¹ A munkaerőhiány az elérhető és fenntartható gazdasági növekedést korlátozhatja. Fentiekből kitűnik, hogy az alacsony termékenységi szint súlyos gazdasági többletkiadást, valamint hozzáadottérték-kiesést okozhat az érintett társadalomnak. Ezért egész Európában jelentős gazdasági kérdés a termékenység szint növelése.

A gazdasági válság nyomán egyre szélesebb körben vált nyilvánvalóvá, hogy a demográfiai változások milyen jelentős befolyással vannak egy adott ország mindenkori gazdasági, pénzügyi, költségvetési helyzetének, versenyképességének, fenntartható fejlődésének, mi több hosszú távú sorsának alakulására. Magyarországon három évtizede csökken a népesség, ennek köszönhetően a munkaképes korúak számának egyre gyorsuló mérséklődése tapasztalható. Már nemcsak a jövő, hanem a jelen felélése figyelhető meg ebben a tekintetben. Egyre kevesebb új munkaerő jelenik meg a piacon, míg a meglévők korösszetétele is aggasztóan változik, egyre nő az idősebbek (50 feletti) aránya. Egyre inkább számolni kell azzal, ha ebben nem történik mihamarabb változás, akkor az aktív állományúaknak egyre többet kell teljesíteniük azért, hogy azok számára, akik nem dolgoznak, megmaradjanak legalább azok a juttatások, amelyek révén legalább a korábban megszo-

¹⁹ KAPITÁNY: *Demográfiai fogalomtár*, i. m.

²⁰ *European Policy Brief*... i. m.

²¹ NOVOSZÁTH Péter (2018): Munkaerőhiány az Európai Unióban, In: szerk. AUER Ádám – BERKE Gyula – GYÖRGY István – HAZAFI Zoltán: *Ünnepi kötet a 65 éves Kiss György tiszteletére – Liber Amicorum in honorem Georgii Kiss aetatis suae LXV*, Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 2018, 707–712.

népesség száma újból növekedésnek induljon és jelentős lelki, szellemi és anyagi erőforrásokat kell mozgósítani ennek érdekében.²²

Az alacsony termékenységi szint javítására egy reális lehetőség a gyermekvállalási kedv serkentése, megfelelő ösztönzőkkel. Fontos kérdés ebben a vonatkozásban, hogy mely eszközök bizonyulnak a legeredményesebbnek és leginkább költséghatékonyak.

3. A MAGYAR LAKÁSPOLITIKA FŐBB JELLEMZŐI 1990 UTÁN ÉS AZ ÚJ TÍPUSÚ ÁLLAMPÉNZÜGYI INTÉZKEDÉSEK A LAKÁSPIACON

A gyermekvállalás fő problémájának a közvélemény és egyes szakmai körök évtizedeken át a fiatalok lakáshoz jutási nehézségeit jelölték meg. Kétségtelen, hogy a lakhatási feltételek a családalapítás és főleg a gyermekvállalás során kiemelt jelentőségűek. Mindezek alapján fontos elemzési feladat a lakásépítkezések alakulásának (állami befolyásolásának) és vele járóan a gyermekvállalásra gyakorolt ok-okozati összefüggések áttekintése.

Az 1990 utáni magyar lakáspolitikának több szakasza különböztethető meg. A korábbi időszaktól eltérően, a '90-es években egyértelműen a magánberuházások határozták meg a lakásépítések nagyságát. A beruházók arányának elmozdulásával a lakásberuházások jelentősége is csökkent nemzetgazdasági szinten. Az állami lakásépítések a kilencvenes évekre a fegyveres testületek tagjai számára épített lakásokra korlátozódtak. A magáneros beruházások jelentős része „kalákában”, a leendő tulajdonos és családjának munkaerejét hasznosítva épült meg. Magyarországon a kilencvenes években egyedülállóan magas lett a saját tulajdonú lakások aránya, amelyben fontos szerepet játszott az önkormányzati bérlakások privatizációja, így minimálisra csökkent az állami és önkormányzati bérlakás-állomány. A bérleményeket kedvező áron lehetett megvásárolni.²³ A folyamat eredményeképpen Magyarország a legkisebb bérlakásszektorral rendelkező országok közé került.²⁴

A 2000 utáni lakáspolitikát már sokkal inkább az aktív, tudatos politikai döntések határozták meg (szabályozás, támogatások és közvetlen részvétel a lakáskínálat biztosításában). A lakástámogatások szociális aspektusa kevésbé érvényesült. Fellendült a lakáshitelezés 2000 és 2004 között, panel- és bérlakás program indult, több lakásépítési támogatási forma alakult ki. Fontos lett a gazdasági növekedés támogatása a lakásberuházások által. Bevezették a lakásépítési és vásárlási szociálpolitikai kedvezményt, lakásbővítési, úgynevezett

²² KOVÁCS Tamás – NOVOSZÁTH Péter: Látletet kitörési pontokkal a jelenlegi magyar népesedési- és foglalkoztatási helyzetről. In: szerk. BESZTERI Béla – MAJOROS Pál: *A huszonegyedik század kihívásai és Magyarország jövőképe*, a 2011. május 23-án Komáromban rendezett tudományos konferencia előadásai, Komárom, Magyarország, Veszprém, MTA VEAB, 2011, 129–134.

²³ BOZSIK Sándor: A lakáshitelezés állami támogatása a rendszerváltás után, *Eszmélet*, 2001/51, 107–121.

²⁴ NOVOSZÁTH Péter: A lakásépítés finanszírozása és a pénzügyi stabilitás – Vissza a kezdetekhez? In: szerk. LENTNER Csaba: *A devizahitelezés nagy kézikönyve*, Nemzeti Köszolgálati és Tankönyv Kiadó Zrt., Budapest, 2015, 223–274.

„fél szocpol”, kiegészítő kamattámogatás, jelzálog-kamattámogatás, lakáshitelek törlesztő részletének személyi jövedelemadó-kedvezménye.²⁵

A 2005–2009 közti időszakot a támogatási rendszer kiigazítása jellemezte (lakáshitelek támogatásának visszafogása, a panelprogram folytatása, Fészekrakó program). 2004 után a devizahitelek piaca fellendült,²⁶ amely során vásárolt lakások megtartása és üzemeltetése a 2007–2008-as hitelválságtól számos nehézségbe ütközött.²⁷

A magyar piacon körülbelül az ezredfordulóig a konzervatív modell volt a jellemző, amelynek a lényege a következőképpen foglalható össze: a bank szolgáltat, és minden egyes terméke önállóan árazott, és nyilvánvalóan minden termékért külön-külön fizetnie kell annak, aki igénybe veszi azokat. Az akvizíciós modell központi eleme a verseny az ügyfelekért, jellemzői a rejtett árak, a feltételekhez kötött árkedvezmények, az egymáshoz rendelhető termékekre figyelő fejlesztés, vonzóan árazott termékcsomagok. A modellváltás, az akvizíciós modell felé való fordulás eredményeként a lakosság által felvett hitelek összege 2002 és 2010 között közel öt és félszeresére emelkedett. Az úgynevezett devizahitelekre 2004-től „hangolódott rá” a lakosság. Európában denominált hitellel ugyan már 2002-ben is találkozhattunk, összesen 12 milliárd forintnak megfelelő összegben, s bár állománya 2010-re a tizenhét és félszeresére, 210,1 milliárd forintra emelkedett, így is csak 5,3%-a volt a teljes lakáshitel-állománynak. Az euróbázisú hitel jelentősége csupán 2009-től emelkedett némiképp, mivel az új hiteleknel gyakorlatilag a svájci frank és japán jen helyére lépett forrászerzési, szabályozási és egyéb okok miatt. Az egyéb devizában denominált lakáshitelek felfutása 2004-ben indult, állománya évről évre gyorsulva növekedett, de igazi lendületet 2007-ben kapott, amikor az előző, amúgy is duplázó évhez képest is még 63%-kal nőtt. Ennek a gyors növekedésnek az eredményeként az egyéb devizában denominált lakáshitelek részaránya a teljes lakáshitel-állományon belül 2010-re számottevően, 57,1%-ra növekedett. A lakossági devizahitelek állománya a 2010. évi magyar GDP-nek megközelítően a 24%-át tette ki, ám a devizában fennálló adósságon belül a fogyasztási és egyéb hitelek részaránya magasabb volt, mint a lakáshiteleké. Jóllehet a fogyasztási és egyéb hitelösszegek költségvetésre terhet jelentő hatása kisebb, de áttételesen a háztartások törlesztésre fordítható jövedelem összegeit és az ország adósságállományát is jelentősen befolyásolta. A rendszerváltásig a hazai lakosságot egyértelműen megtakarítói pozíció jellemezte. Az államadósságot így nagyrészt a lakossági megtakarítások finanszírozták. Ez a pozíció 2002 után folyamatosan leépült, és csak 2010-et követően kezdett ismét javulni.²⁸

²⁵ HEGEDŰS József: Lakáspolitikai és a lakáspiac – a közpolitika korlátai, *Esély*, 2006/5, 65–100. Idézi MÁTÉ Olga (2016): Családok Otthonteremtési Kedvezménye (CSOK). *Infójegyzet*, 2016/36, 1–2.

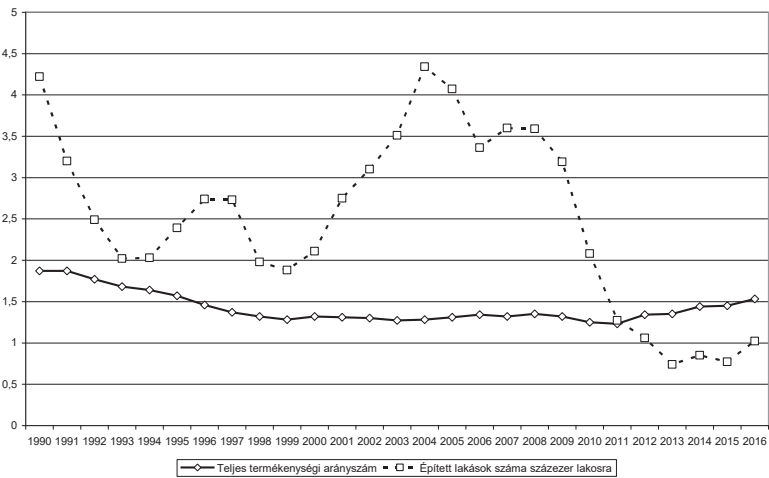
²⁶ HEGEDŰS József: *Lakáspolitikai és társadalmi kirekesztődés – az elmúlt 20 év lakáspolitikai tanulságai*, Hajléktalanokért, 2010, 11. Idézi MÁTÉ Olga (2016): Családok Otthonteremtési Kedvezménye (CSOK). *Infójegyzet*, 2016/36, 1–2. Forrás: www.hajlektalanokert.hu/dokumentumok/tanulmanyok/kirekesztes_HJ_eloas091122.pdf (A letöltés dátuma: 2017. 11. 13.).

²⁷ LENTNER Csaba: A lakossági devizahitelezés kialakulásának és konszolidációjának rendszertani vázlata, *Pénzügyi Szemle*, 2015/3, 305–318.

²⁸ NOVOSZÁTH: *A lakásépítés finanszírozása... i. m.*

A periódus egészére jellemző trend 2009-ben nem magától, hanem egyértelműen a pénzügyi és gazdasági válságnak betudhatóan tört meg, amikor a hitelek állománya gyakorlatilag bezuhant és ettől kezdődően a hitelállomány egyre gyorsuló csökkenése vált jellemzővé. A magyar lakáspolitikában 2009-ben fordulat következett be, a lakástámogatási formák egy jelentős részét felfüggesztették. A válság hatására a lakáspiac beszűkült, a lakásárak reálértéke csökkenni kezdett. A devizahitelek a forint árfolyamcsökkenése miatt nem várt terhet róttak a háztartások költségvetésére, sokan kerültek adósságspirálba.²⁹ A Budapesten kívüli lakáspiac gyakorlatilag befagyott, a regionális árkülönbségek tovább nőttek.³⁰ A lakáshitelezés szintje jelentősen visszaesett, a lakásépítések száma számottevően csökkent. A KSH adatai szerint az új lakások építése a korábbiak töredékére esett vissza (3. ábra).

A Nemzetgazdasági Minisztérium 2011 októberében jelentette be az Otthonteremtési program elindítását 2012-től, amely valójában két különféle, lakástulajdon-szerzést támogató konstrukciót foglalt magában: egy forintalapú lakáshitelekhez nyújtott állami kamattámogatást, valamint a „szocpol” újraindításának szánt lakásépítési támogatást.³¹ Az állami kamattámogatások rendszerében 2013. január 1-től a hitelfelvétel könnyítését célzó változások léptek életbe. Nőtt az öt év alatt igénybe vehető támogatás összege, a támogatott hitel felső értéke és a lakás értékének felső határa.

3. ábra • A teljes termékenységi arányszám és az épített lakások számának alakulása Magyarországon, 1990–2016

(Forrás: saját szerkesztés a KSH 2018-as és Lakás és üdülőépítés... adatai alapján.)

²⁹ HORVÁTHNÉ KÖKÉNY Annamária – MÁTÓ Netta: Állami részvétel az otthonteremtésben, *Economica*, 2011/11, 44–56. Idézi MÁTÉ Olga (2016): Családok Otthonteremtési Kedvezménye (CSOK). *Infojegyzet*, 2016/36, 2.

³⁰ *Otthonteremtés 2015*, 2015. Idézi MÁTÉ Olga (2016): Családok Otthonteremtési Kedvezménye (CSOK). *Infojegyzet*, 2016/36, 2. Forrás: www.lakasepitesert.hu/upload/Otthonteremt%C3%A9s%202015_teljes_al%C3%A1%20C3%ADrt.PDF (A letöltés dátuma: 2017. 11. 20.).

³¹ Szerk. KOLTAI Luca (2014): Éves jelentés a lakhatási szegénységről – 2013. *Habitat*, 2014. 55.

A monetáris tanács a jegybanki alapkamatot folyamatosan csökkentette, ezzel olcsóbbá vált a hitelfelvétel. A jegybanki alapkamat a 2008. októberben aktuális 11,5%-ról 2016 májusára 0,9%-ra esett vissza. A bevezetett kamattámogatás hatására 2013 második felétől növekedett a hitelkereslet, ami 2014–2015-ben is folytatódott.³² A 2014 novemberében elfogadott jogszabály kötelezte a pénzügyi intézményeket, hogy devizaalapú jelzálogkölcsonők fennálló teljes állományát forintkövetelésre váltsák. A kormányzati intézkedésekkel összefüggésben a Nemzeti Eszközkezelő megvásárolta a törlesztési képtelen hiteladósok lakóingatlanát, amit azután az adósok bérlőként tovább használhatnak.³³ Az EMMI család- és ifjúságügyért felelős államtitkára bejelentette, hogy a lakáscélú állami támogatás kibővítése, a Családi Otthontermelési Kedvezmény (CSOK) 2015 júliusától válik igényelhetővé.³⁴ A nemzetgazdasági miniszter közzétette 2014 decemberében, hogy a kormány célja, hogy 40 ezer lakás épüljön évente.³⁵ Megjelenik a Családi Otthontermelési Kedvezményt szabályozó az új lakások építéséhez, vásárlásához kapcsolódó lakáscélú támogatásról szóló 16/2016. (II. 10.) Korm. rendelet és a használt lakás vásárlásához, bővítéséhez igényelhető családi otthontermelési kedvezményről szóló 17/2016. (II. 10.) Korm. rendelet.³⁶ A Családi Otthontermelési Kedvezmény vissza nem térítendő állami támogatás ingatlanberuházásra, amely jogszabályi feltételeknek való megfelelés esetén 2015. július 1-jétől igényelhető államkincstári partnerszerződéssel rendelkező hitelintézeteknél.³⁷ Az új támogatási forma az úgynevezett „szocpolt” már igénylők számára is igénybe vehetővé vált. A kiinduló feltételeket 2016 elejétől több ponton módosították. A kedvezményt ettől kezdve már használt ingatlan vásárlásához, vagy meglévő lakás bővítéséhez is igénybe lehet venni. Használt lakás és bővítés esetében feltétel a komfortfokozat, valamint hogy az igénylő lakóhelyéül szolgáljon az ingatlan. Használt lakás vásárlása és bővítése esetében a vételárakat maximalizálták (35 millió forint). A használt lakás esetében a minimum négyzetméter limitjét is bevezették. A jogosultak a saját vagy örökbe fogadott gyermeket nevelő szülők. A CSOK mértéke a meglévő (vagy vállalt) gyermekek számától függően akár 10 millió forint is lehet.

A Civilek a Költségvetésről Program lakhatásról írt elemzése szerint a támogatás a jobb anyagi helyzetben élőket szolgálja, a lakhatási válságban élők ebből nem részesülnek. Szerintük a CSOK társadalmilag igazságtalan, a meglévő nagymértékű területi

³² Lakossági hitelezés, 2014. *Statistikai Tükör*, 2015/26, 2015. 04. 17. Forrás: www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/lakashitel/lakashitel1412.pdf (A letöltés dátuma: 2017. 11. 13.).

³³ Lakossági hitelezés, 2015. *Statistikai Tükör*, 2016. április 15. Forrás: www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/lakashitel/lakashitel1512.pdf (A letöltés dátuma: 2017. 11. 13.).

³⁴ *Egygyermekes családok is kaphatnak otthontermelési kedvezményt*, MTI, 2014. december 10. Forrás: www.kormany.hu/hu/emberi-eroforrasok-miniszteriuma/csalad-es-ifjusagugyert-felelos-allamtitkarsag/hirek/elo-kozvetites-kormanysozivoi-tajekoztato-20141210 (A letöltés dátuma: 2017. 11. 13.).

³⁵ *Növekedésnek indult az építőipar*, MTI, 2014. december 11. Forrás: www.kormany.hu/hu/nemzetgazdasagi-miniszterium/hirek/novekedesnek-indult-az-epitoipar (A letöltés dátuma: 2017. 11. 13.).

³⁶ Az új lakások építéséhez, vásárlásához kapcsolódó lakáscélú támogatásról szóló 16/2016. (II. 10.) Korm. rendelet és a használt lakásvásárláshoz, bővítéshez igényelhető családi otthontermelési kedvezményről szóló 17/2016. (II. 10.) Korm. rendelet.

³⁷ CSOK. *Családi Otthontermelési Kedvezmény új lakás vásárlásához, bővítéséhez*, EMMI, 2016. Forrás: http://csalad.hu/wp-content/uploads/2016/02/CSOK_A5_szorolap_web1.pdf (A letöltés dátuma: 2017. 11. 13.).

egyenlőtlenségeket felerősítheti.³⁸ A KSH Népeségtudományi Intézet demográfusa szerint a támogatás elsősorban azokra a párokra lesz hatással, akiknek kiemelten fontos a lakáshelyzetük javítása, de csak a távolabbi jövőben terveznek gyermekeket vállalni, illetve olyan kétgyermekes párokra, akik eredetileg egyáltalán nem terveztek harmadik gyermeket. A támogatás igénylése miatt előrehozott gyerekek azonban hosszú távon nem javítják a termékenységi adatokat. A kétgyermekes párok esetében lehet tényleges termékenységnövelő hatása, célcsoportjának korlátozott mérete miatt azonban demográfiai fordulatot nem hozhat.³⁹ Az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont tudományos főmunkatársa szerint a CSOK igénylése veszélyeket rejt, mert válás esetén pénzügyi csődöt eredményez. Értékelése szerint a támogatás a jó körülmények közt élő háromgyermekes családokat részesíti előnyben, amely számos visszaélésre adhat lehetőséget, és tovább rontja az alsó középosztály helyzetét.⁴⁰

Az Otthon Centrum Holding vezérigazgatója szerint a CSOK újfajta keresletet teremt, ez nagyobb alapterületű új lakások építését eredményezheti. A beruházások számának növekedése azonban a beépíthető lakások árát és a munkaerőt is drágítja.⁴¹ GKI Gazdaságkutató Zrt. elemzése szerint lakásépítő cégek az áremelést eszköznek tekintik a támogatás egy részének megszerzésére.⁴² 2016 májusában megalakult a CSOK Károsultak Facebook-csoportja, ahol többnyire a félreérthető kormányzati kommunikáció miatt visszautasítottak vagy károsultak cserélnek információt egymással.⁴³

Várhatóan nőni fog a családi otthonteremtési kedvezmény igényléseinek száma, miáltal a kormány 2018 első negyedében könnyítést tervez az igénybevételi feltételekben új kormányrendelet kiadásával. Ezáltal egyszerűbb esetben akár elég lehet a személyi igazolvány, a lakcímkártya, az adókartya, a tb-jogviszony igazolása, az adásvételi szerződés vagy az építési napló, valamint egy nyilatkozat az egyéb körülmények fennállásáról. A fontos

³⁸ A Város Mindenkié csoport (AVM) és a Habitat for Humanity Magyarország (HfHM) elemzése a 2017-es központi költségvetés lakhatási típusú kiadásairól, AVM–HfHM, 2016. Idézi MÁTÉ Olga (2016): Családok Otthonteremtési Kedvezménye (CSOK). *Infojegyzet*, 2016/36, 4. Forrás: <http://feleloskoltsegvetes.hu/media/2016/05/Lakhat%C3%A1s.pdf> (A letöltés dátuma: 2017. 11. 13.).

³⁹ KAPITÁNY Balázs: Lakáshelyzet és gyermekvállalás: fontos, de nem a legfontosabb. A CSOK termékenységi hatásairól, *KORFA Népesedési Hírlevél*, 2016/1. Idézi MÁTÉ Olga (2016): Családok Otthonteremtési Kedvezménye (CSOK). *Infojegyzet*, 2016/36, 4.

⁴⁰ HAMVAY Péter: Interjú. „A CSOK lehet a Fidesz frankhitele”. Szikra Dorottya társadalomtudós az új otthonátmozgatási intézkedésekről, *Magyar Narancs*, 2016/3. Idézi MÁTÉ Olga (2016): Családok Otthonteremtési Kedvezménye (CSOK). *Infojegyzet*, 2016/36, 4. Forrás: <https://magyarnarancs.hu/belpol/a-csok-lehet-a-fidesz-frankhitele-97938> (A letöltés dátuma: 2017. 11. 13.).

⁴¹ F. SZABÓ Kata: Drágulást vagy áresést hoz a CSOK? Mozgolódás az ingatlanpiacon. *Vasárnapi Hírek*, 2016. január 9. Idézi MÁTÉ Olga (2016): Családok Otthonteremtési Kedvezménye (CSOK). *Infojegyzet*, 2016/36, 4. Forrás: www.vasarnapihirek.hu/fokusz/mozgolodas_az_ingatlanpiacon (A letöltés dátuma: 2017. 11. 13.).

⁴² PETZ Raymund: A csok hatása a termelők várakozásaira, GKI Gazdaságkutató Zrt., 2016. június 1. Idézi MÁTÉ Olga (2016): Családok Otthonteremtési Kedvezménye (CSOK). *Infojegyzet*, 2016/36, 4. Forrás: www.gki.hu/wp-content/uploads/2016/05/CSOK_lakasepites.pdf (A letöltés dátuma: 2017. 11. 13.).

⁴³ Sokan ráfáztak már a csokra, *Napi.hu*, 2016. május 9. Idézi MÁTÉ Olga (2016): Családok Otthonteremtési Kedvezménye (CSOK). *Infojegyzet*, 2016/36, 4. Forrás: www.napi.hu/magyar_vallalatok/sokan_rafaztak_mar_a_csokra.614386.html (A letöltés dátuma: 2017. 11. 13.).

változások közé tartozik az is, hogy már az ingatlantulajdonnal rendelkező családok is kérhetik a CSOK-ot, sőt a külföldről hazatérő családok is igénybe vehetik a támogatást, ha külföldi tb-jogviszonyt igazolnak, és vállalják, hogy egyikük 180 napon belül magyar tb-jogviszonyt létesít.

Az ország pénzügyi stabilitásának megteremtése óta⁴⁴ egyre vonzóbb a külföldi befektetőknek, a beruházóknak és a lakásvásárlóknak egyaránt. Az összes vásárlónak közel 10%-át teszik ki a külföldiek, leginkább németek, szlovákok és románok. Az építőiparban jelentős a szakképzett munkaerő hiánya. Bár van igény az új lakásokra, a beruházóknak is van építési kedve, ám a munkaerőhiány gátja a bővülésnek.

4. A GYERMEKVÁLLALÁST ALAKÍTÓ LEGFONTOSABB TÉNYEZŐK NAPJAINKBAN

Baughman és Dickert-Conlin (2007) az adórendszerben bevezetett hirtelen, nagymértékű jövedelemkedvezményeknek a születésszámokra gyakorolt hatását vizsgálta az Egyesült Államokban, az 1990 és 1999 közötti időszakra.⁴⁵ Elméletileg a jövedelemadók olyan exogén változót képviselnek, amely a gyermekvállalás és gyermeknevelés költségein keresztül a gyermekvállalási döntéseket is befolyásolja.⁴⁶ A várttal ellentétben a szerzők azt találták, hogy az adókedvezmények kiterjesztése nemhogy nem növelte, hanem csökkentette a születésszámot.

A romló születésszámok a fejlett világban felvetnek egy sokkal általánosabb kérdést: vajon az adókedvezmények rendszere bevethető-e, alkalmas-e gazdaságpolitikai eszközként a folyamat megfordítására. A jelenlegi gyakorlatok arra utalnak, hogy a gazdaságpolitikák alkalmazzák ezt az ösztönzőt. 2016-ban valamennyi OECD-államban az átlagos adóteher a gyermekes családoknál kevesebb (két országban azonos) volt, mint a gyermektelen adóalanyok esetében.⁴⁷ A legtöbb nevezett állam pénzügyi kedvezményeket nyújt a családoknak adóalap-, vagy adókedvezmények formájában.

A használdozat-költség elve alapján azt várhatjuk, a gyermekvállalás és gyermeknevelés költségei befolyásolják a családalapítás tervezett időpontjára vonatkozó döntéseket. Hasonló elven indokolható az is, miért emelkedik a családoknak juttatott kedvezmények mértéke egy újabb gyermek vállalásával. Ennek ellentmondó tanulmányok jelentek meg

⁴⁴ Ezt alapvetően az EU túlzott deficit eljárásból kikerülése óta datáljuk, amikor a költségvetési hiány 3% alá került, és csökkenő pályára állt az államadósság.

⁴⁵ BAUGHMAN, Reagan – DICKERT-CONLIN, Stacy: The earned income tax credit and fertility, *Journal of Population Economics*, Vol. 22, 2009, 537–563.

⁴⁶ WHITTINGTON, Leslie A.: Taxes and the family: the impact of the tax exemption for dependents on marital fertility, *Demography*, 1992/2, 215–226.

⁴⁷ *Taxing wages*, OECD Publishing, Paris, 2017.

az ezredforduló előtt,⁴⁸ amelyek kimutatták, hogy a marginális kedvezmény pozitív, de statisztikailag nem volt szignifikáns hatással az újabb gyermek vállalására vonatkozó döntésekre. Másrésztől, az ezredforduló után publikált tanulmányok, mint például Milligan ennek ellentmondó összefüggéseket tártak fel, miszerint a kedvezmény mértékének növekedése az egy gyermekes családokat újabb gyermek vállalására ösztönözte.⁴⁹

A fentiekben leírt, egymásnak ellentmondó eredmények módszertani kérdéseket vetnek fel. A korábban íródott tanulmányok kisebb, demográfiai értelemben szűkebb mintákon (tudniillik fiatal egyedülálló, és jellemzően alacsonyabb jövedelmű nők csoportján) vizsgálták a gyermekvállalási hajlandóságot. A szélesebb mintán elvégzett tesztek azt mutatták, hogy a jövedelmi szintnek igen erős szerepe van abban, ahogyan az adórendszerbeli kedvezmények befolyásolják a gyermekvállalási hajlandóságot.⁵⁰

A háztartások rendelkezésre álló jövedelmének növekedésével a gyermekvállalási hajlandóság egy U-alakú görbét ír le.⁵¹ Alacsony jövedelmi szinteknél a jövedelem-elaszticitás negatív, vélelmezhetően azért, mert ekkor a jövedelemtranszfer hatása az életszínvonal javulásában mutatkozik meg (tudniillik a szülők többet költenek a gyermekeik ellátására, iskoláztatására stb.). Ellenkezőleg, a magasabb jövedelmi szinteknél a jövedelemadó-rendszerben érvényesíthető kedvezmények növekedése pozitív visszacsatolást jelent a gyermekvállalásra nézve.

Itt jegyezzük meg, hogy a személyi jövedelemadó kedvezmények körében az adóalap-csökkentő tételek révén – a szociális juttatásokkal szemben – a jövedelem-elaszticitási görbe pozitív hatásai érvényesülnek. Az adóalapot csökkentő kedvezmények révén ugyanis az adózók munkavállalásból származó bruttó jövedelme úgy növekedhet, hogy a gyermekvállalással összefüggésben az adókötelezettség mértéke nem nő. Több gyermek vállalása esetén az adóalap-kedvezmény összege is magasabb.

A születésszámok alakulását vizsgáló modellek változói a szakirodalomban:⁵²

- termékenységi ráta;
- gyermekek száma a családban;
- a szülőképes korú nők száma, korcsoportonkénti bontásban;
- az anya átlagéletkora az első gyermek megszületésekor;
- a szülők iskolai végzettsége;
- házasság/egyedülálló;

⁴⁸ Lásd például részletesebben: ACS, Gregory: The Impact of Welfare on Young Mothers' Subsequent Childbearing Decisions, *The Journal of Human Resources*, Vol. 31, No. 4, 1996, 898–915.; FAIRLIE, Robert W. – LONDON, Rebecca A.: The effect of incremental benefit levels on births to AFDC recipients. *Journal of Policy Analysis and Management*, Vol. 16, 1997, 575–597.; valamint ROSENZWEIG, Mark R.: Welfare, marital prospects, and non-marital childbearing, *Journal of Political Economy*, Vol. 107, No. 6, 1999, 3–32.

⁴⁹ Lásd bővebben MILLIGAN, K. (2005): Subsidizing the Stork: New Evidence on Tax Incentives and Fertility. *The Review of Economics and Statistics*, MIT Press, Vol. 87, No. 3, 539–555.

⁵⁰ Uo.

⁵¹ BECKER, Gary S. – NIGEL, Tomes: Child endowments and the quantity and quality of children, *Journal of Political Economy*, Vol. 84, No. 4, 1976, 143–162.

⁵² MILLIGAN: *i. m.*; FAIRLIE–LONDON: *i. m.*

- városi/vidéki;
- a család összevont jövedelme;
- GDP-növekedés a vizsgált országban (konjunktúra-mutató);
- iskolázottság a vizsgált országban;
- a külföldön munkavállalók aránya.

A fenti változók közül az első négy közvetlen ok-okozati viszonyban áll a születésszám alakulásával, míg a többi exogén változó. Az exogének közül egyedül a család összevont jövedelme volt az a változó, amelyre kimutatták, hogy szignifikánsan befolyásolja a születésszám alakulását.

Kalwij egy egységes modellben egyesítette a termékenységre befolyással lévő tényezőket.⁵³ Az általa alkotott empirikus modell első részét a kovariánsok hatását a születések időzítésére, Cameron és Trivedi által alkalmazott diszkrét idejű arányos kockázati modell alkalmazásával adta meg.⁵⁴ Ennek következtében a születések időzítése lényegében az éves születési döntések sorozataként jelenik meg a modelljében. Az alábbi egyenlettel határozta meg annak valószínűségét, hogy egy nő az adott évben szülni fog. Egy nő (indexelt i) a szülés után, d_{ik} év születéskor paritás k a naptári idő t az alábbiak szerint alakul:

$$\Pr(B_{ic}(t) = 1 \mid d_{ik}(t), X_{ic}(t), Z_c(t), \eta_i; \theta) = F(\lambda(d_{ik}(t); \alpha_k) + X_{ic}(t)\beta_k + Z_c(t)\gamma_k + \eta_i)$$

ahol $B_{ic}(t)$ egy véletlenszerű változó, értéke 1, ha a nő (i) szül t időpontban, és 0 egyébként. $F(\cdot)$ egy logisztikus kumulatív eloszlásfüggvény és k a születési paritást jelenti, $k \in \{0, 1, 2, \dots, K\}$. K a születek maximális számát jelöli. A $\lambda(\cdot)$ az egy nem paraméteres kiindulási függvény, az időtartam függőség durva becslésére. A c egy ország index, $X_{ic}(t)$, és $Z_c(t)$ vektor azokat a kovariánsokat jelenti, amelyek a naptári t idő függvényében változnak, $i \in \{1, \dots, n\}$. A modell kifejezetten nem észrevehető egyedi, specifikus hatásokat, vagy véletlen hatásokat is számba vesz, amelyeket az η_i jelez, ami viszont dinamikus szelekciót tesz lehetővé a megfigyelhető időállandó egyedi jellemzők esetén.⁵⁵ Ennek a modellnek a összefüggésében az η_{i-t} úgy lehet érteni, mint a gyermekek előnyben részesítését. Az $X_{ic}(t)$ -ben szereplő kovariánsok a nők életkora, amelyek olyan tényezőket jelenítenek meg, mint az életkorral összefüggő termékenység változását, valamint a női iskolai végzettség termékenységre gyakorolt hatását feltételezve, hogy ez egy adott országban azonos.⁵⁶ Ezt az utóbbi feltevést

⁵³ KALWIJ, Adriaan: The Impact of Family Policy Expenditure on Fertility in Western Europe, *Demography*, 2010/2, 503–519.

⁵⁴ CAMERON, A. Colin – TRIVEDI, Pravin K.: *Microeconometrics, Methods and Applications*, Cambridge University Press, New York, 2005.

⁵⁵ Értelmezését lásd bővebben: CAMERON, Stephen V. – HECKMAN, James J.: Life Cycle Schooling and Dynamic Selection Bias: Models and Evidence for Five Cohorts of American Males, *Journal of Political Economy*, 1998/106, 262–333.

⁵⁶ VAN NOORD-ZAADSTRA, B. M. – LOOMAN, C. W. N. – ALSBACH, H. – HABBEMA, J. D. F. – TE VELDE, E. R. – KARBAAT, J.: Delaying Childbearing: Effect of Age on Fecundity and Outcome of Pregnancy, *British Medical Journal*, 1991/302, 1361–1365.

empirikusan támasztja alá Björklund⁵⁷ azon megállapítása, hogy a nyugat-európai háztartási adatok esetében tipikusan negatív összefüggés áll fenn a nők iskolai végzettsége és a termékenység között.⁵⁸ Mivel azonban ez a jelenlegi elemzés nem veszi figyelembe a nők házassági és foglalkoztatási előzményeit, a modell nem veszi figyelembe sem a nők foglalkoztatási státuszát, sem a partnerek iskolai végzettségét. Mivel az iskolai végzettség befolyásolhatja a termékenységet a foglalkoztatási lehetőségek különbségein keresztül ez a modell egy csökkentett formájú modellnek tekinthető.⁵⁹ Az ország szintű kovariánsokat jeleníti meg a $Z_c(t)$ változó. Konkrétan a családpolitikai kiadási változót a gyermekekénti járó átlagos juttatások logaritmusait, a csecsemőre jutó átlagos anyasági és szülői szabadságot, valamint az átlagos gyermekgondozási támogatást jelenti gyermekeként a foglalkoztatott nők esetében.

Ez a kutatás tehát azt feltételezi, hogy a nők termékenységi döntéseit befolyásolja az a támogatás, amelyen keresztül a családpolitikai programok nemzeti kiadásai befolyásolják a termékenységre vonatkozó döntések kimenetelét. Ennek az összefüggésnek az azonosítása áll végső soron Kalwij empirikus elemzése középpontjában.

Az állami ösztönzők hatásait a gyermekvállalásra – valós, megalapozott következtetések levonása mellett – közép-, illetve hosszú távon mérhetjük. Ehhez a tanulmányunk első részében vizsgált termékenységi arányszámok alakulását, és az azokra hatással lévő tényezőket kell mérnünk. Feltételezzük, hogy a mért termékenységi arányszám a lakáspolitikai és egyéb állami ösztönzők révén növelhető a természetes termékenységi ráta irányába. Az egészségügyi rendszerből adatokra lenne szükség ahhoz, hogy a természetes termékenységi rátát becsülni tudjuk.

Természetesen, a második demográfiai átmenet időszakától kezdve tény, hogy a születésszabályozás okán a termékenység felső korlátját a szándékolt termékenység határozza meg. Ennek társadalomszociológiai és közgazdasági vetületei vannak. Jelen tanulmány szerzői egy átfogó szociológiai felmérést javasolnak, amelyben a szándékolt gyermekvállalásokat napjainkban alakító tényezőket tárják fel, továbbá azokat a folyamatokat, amelyek révén e tényezők – gazdaságpolitikai ösztönzőkkel – befolyásolhatók. Elméleti kutatásaink alapján e tényezők az alábbiak:

1. A család társadalom-szociológiai beágyazottsága:
 - a házasságkötéseket és azok időzítését befolyásoló tényezők;
 - a házasságban élő, szülőképes korú nők aránya;
 - az egyéb együttélési formák társadalmi elfogadottsága, időtartama;
 - a nem házasságban, de kapcsolatban élő, szülőképes korú nők aránya;
 - a szülőképes korú nők gyermekvállalási szándékai; korcsoportok szerinti bon-
tásban;

⁵⁷ BJÖRKLUND Anders: Does Family Policy Affect Fertility?, *Journal of Population Economics*, Vol. 19, 2006, 3–24.

⁵⁸ GUSTAFSSON, SIV – KALWIJ, ADRIAAN: Education and Postponement of Maternity: Economic Analyses for Industrialized Countries, *European Studies of Population*, Vol. 15, Dordrecht: Kluwer Academic Publisher, Springer, 2006.

⁵⁹ KALWIJ, ADRIAAN: The Effects of Female Employment Status on the Presence and Number of Children, *Journal of Population Economics*, 2000/13, 221–239.

- a további gyermekvállalásra vonatkozó szándékok;
 - az örökbefogadás megítélése.
2. Szociális ellátórendszerek által nyújtott előnyök, szolgáltatások:
 - terhesgondozás;
 - bölcsőde, óvoda (van-e, milyen közel van, meddig van nyitva);
 - sérült gyermekek ellátása;
 - táppénz;
 - gyes, gyed;
 - gyermek egészségügyi ellátás;
 - védőnői szolgálat.
 3. Lakáshoz jutás, munkavállalás:
 - a lakáshoz jutás és lakásfenntartás költségei;
 - a CSOK általi igénybevételek mennyiben javították a családok lakáskörülményeit.

Olyan részletes, nagymintás adatgyűjtést, amely alapján a fenti kutatási kérdések megvizsgálhatóak, a Népeségtudományi Kutatóintézet végzett utoljára 2012–2013 fordulóján. Magyarország lakóira reprezentatív, az „Életünk fordulópontjai” vizsgálat keretében 6102 olyan személyt (nőket és férfiakat) kérdeztek többek között a gyermekvállalási szándékaikról.⁶⁰ A válaszadóktól azt is megkérdezték, hogy abban a döntésben, hogy vállal-e gyermeket vagy sem, saját megítélése szerint mennyire játszanak szerepet különféle tényezők, például a lakáshelyzet. Az eredményekből látszik, hogy a gyermekvállalási terveikben bizonytalanok a legnagyobb arányban az anyagi helyzetüket jelölték meg, mint ami nagyon fontos szerepet játszik abban, hogy ténylegesen vállalják-e a tervezett gyermeket. A válaszadók mintegy 30%-a nyilatkozott így. A mindenképpen gyermeket tervezők a gyermekvállalási döntésükben nagyon fontos szempontként a partnerkapcsolatuk minőségét nevezték meg a legnagyobb arányban. Ezt követte fontossági szempontból a partner egészségi állapota, valamint a válaszadók és partnerük munkahelyi kilátásai. Ezután következett fontossági sorrendben a lakáshelyzet, amelyet a válaszadók 23%-a jelölt meg nagyon fontos tényezőnek a gyermekvállalás tekintetében. Ezek az eredmények azt támasztják alá, hogy a gyermekvállalás szempontjából a lakáshelyzet lényeges, de nem ez a legfontosabb tényező. Ezt igazolják Sági et al. – már hivatkozott⁶¹ – kutatási eredményei, amelyeket négy évvel később, már a CSOK bevezetése után állapítottak meg.

A Népeségtudományi Kutatóintézet 2016. január végén 1200 fős országos reprezentatív mintán vizsgálta az intézkedés fogadtatását. Az eredményeik azt mutatják, hogy a CSOK-ról a válaszadók 88%-a hallott már, ezzel – szemben például az igen alacsony ismertségű

⁶⁰ Az „Életünk fordulópontjai” kutatásról számol be részletesen többek között a KSH (2016): *Életünk fordulópontjai* kiadványa, 2016. november 15.; Szerk. MURINKÓ Livia – SPÉDER Zsolt (2016): Felhasználói kézikönyv az életünk fordulópontjai panelkutatás 1–4. hullámához KSH Népeségtudományi Intézet, *Kutatási Jelentések*, 97., valamint idézet a *KORFA Népesedési Hírlevél* 2015. szeptemberi számából 1–2. (szerk.: KAPITÁNY Balázs)

⁶¹ SÁGI-TATAY-LENTNER-NEUMANNÉ: *i. m.*

CSED-del – igen hamar bekerült a közismert családtámogatási formák közé. A kutatás eredménye szerint január végén a magyar közvélemény többsége támogatóan nyilatkozott a CSOK-ról. A válaszadók 72%-a egyetértett az intézkedéssel (24% nem értett egyet, 4% bizonytalan volt). Ugyanakkor a polgárok már bizonytalanabbak voltak, amikor arról kérdezték őket, hogy szerintük lesz-e érzékelhető népesedési hatása az intézkedésnek.⁶²

5. A LAKHATÁSSAL KAPCSOLATOS KÖLTSÉGVETÉSI KIADÁSOK ALAKULÁSA

A lakhatással kapcsolatos költségvetési kiadások számbavétele és elemzése manapság nem igazán egyszerű feladat, mivel a lakhatási kiadások a magyar költségvetésben több fejezetben és sokszor nehezen elkülöníthetően jelennek meg, ám a gyermekvállalást, illetve a gyermeknevelést befolyásolják.

1. táblázat • *A költségvetés lakhatási típusú kiadásai 2013-ban és 2017-ben (milliárd forintban)*

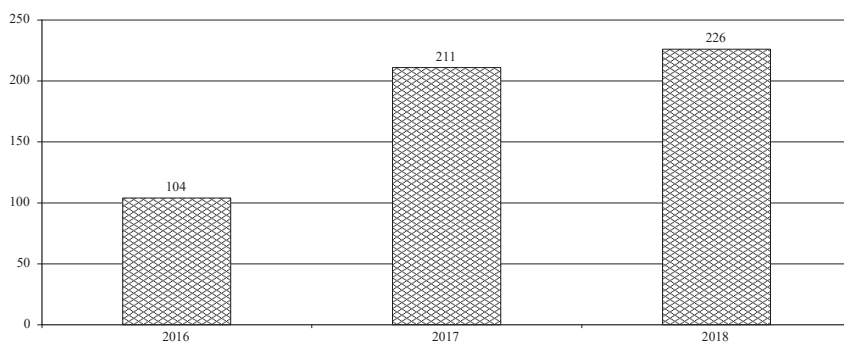
Kiadási tételek	2013	2017
Családi Otthoneremtési Kedvezmény (CSOK)	–	94,9
Kedvezményes kamattámogatású kölcsön (3+ gyerekkel, újonnan épített lakóingatlanra igényelt CSOK mellé)	–	4,3
Adóvisszatérítési támogatás	–	28,0
Régi (2000–2004 közötti) hitelek kamattámogatása	58,8	–
Lakás-takarékpénztárak támogatása	35,5	54,4
Lakásfenntartási és adósságkezelési támogatás	23,6	–
Devizahitelek megsegítése – gyűjtőszámla	19,6	–
Devizahitelek megsegítése (Nemzeti Eszközkezelő)	13,0	33,0
Lakásépítési támogatás (szocpol)	10,2	–
Egyéb (minisztériumi fejezetekben lévő programok, garanciák, további támogatások)	10,2	26,7
Hajléktalanok támogatása	8	8
Gyermekvédelmi lakásalap	1,7	1,54
Devizahitelek megsegítése (Ócsai program)	1,5	–
Mindösszesen	182,1	257,04

(Forrás: saját összeállítás, és *A Város Mindenkié... i. m. adatai és költségvetési adatok alapján, 2018*)

⁶² KAPITÁNY: Lakáshelyzet és gyermekvállalás... i. m.

Ennek oka elsősorban az, hogy a lakhatás feltételeinek alakításával kapcsolatos feladatok továbbra is több minisztérium között oszlanak meg: a Belügyminisztérium, az Emberi Erőforrások Minisztériuma, a Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium, a Nemzetgazdasági Minisztérium és a Nemzeti Fejlesztési Minisztérium között. A lakáspolitikai kormányzati kompetencia- és felelősségi struktúrája jelenleg nehezen nyomon követhető, nem igazán átlátható. Összességében 2013-ban a lakhatással összefüggő éves költségvetési kiadások 182,1 milliárd forintot tettek ki. Ez az összeg ahhoz képest, amelyet a lakhatás játszik a magyar gazdaság és társadalom életében, meglehetősen csekély. Ráadásul a lakhatással kapcsolatos kiadások között kimagaslóan legnagyobb tételt a korábban felvett hitelekkel összefüggő kiadások (régii hitelek kamattámogatása, devizahitelek megsegítése stb.) jelentették. Mindez jól tükrözte azt, hogy 2013-ban a magyar lakáspolitikai középpontjában a devizahitelek megsegítésére vonatkozó programok álltak, amelyek mindegyikének végrehajtása fontos volt. Joggal vetődött fel azonban a kérdés elsősorban persze a szakma képviselőiben és a megannyi érintettben, hogy miért nem ad több pénzt az állam a lakhatási problémák megoldására, amikor nyilvánvalóan több kellene, és miért ad pénzt az állam sok mindenre, amire lényegesen kevésbé kellene. Jelentős változások történtek 2017-re, egyrészt közel 75 milliárddal nőtt a lakástámogatásokra szánt kiadások összege a 2013. évi 182,1 milliárd forintról 257,04 milliárd forintra, valamint a magyar lakáspolitikai középpontjába a devizahitelek megsegítése után az otthoneremtés került.

Az Állami Számvevőszék a lakásépítési támogatások előirányzatait számításokkal alátámasztottnak, ezért megalapozottnak ismerte el a következők szerint.⁶³ A lakástámogatások alcímen a 2018. évi költségvetési törvényjavaslatban 25,3 milliárd forint működési kiadást és 201 milliárd forint felhalmozási kiadást, összesen 226,3 milliárd forintot irányoztak elő. A 2018. évi előirányzat 15,0 milliárd forinttal (7,1%-kal) magasabb az előző évi eredeti előirányzatnál. A lakástámogatásokra fordított kiadásokat mutatja be a 4. ábra.

4. ábra • A lakástámogatások előirányzatainak alakulása (milliárd forint)
(Forrás: saját szerkesztés a Vélemény a 2018. évi költségvetésről... i. m. adatai alapján)

⁶³ Vélemény a 2018. évi költségvetésről. Vélemény Magyarország 2018. évi központi költségvetéséről szóló törvényjavaslatról, Állami Számvevőszék, 17085. T/15381/10, 2017. május 12.

A lakástámogatások alcímen belül a legfontosabb támogatási formák közé tartozik a 2016 februárjában bevezetett családi otthonteremtési kedvezmény (CSOK), a lakás-takarékpénztári támogatás, valamint az adó-visszatérítési támogatás. Az egyes támogatási formákat elemenként külön-külön megtervezték, számításokat, előrejelzéseket készítettek az igénylők, illetve az igénybe vevők számára és az igénylés jellemzőire vonatkozóan. A CSOK 2018. évre tervezett összegéhez 12 ezer új lakást vásárló igénylővel, illetve 22 ezer használt lakást vásárló igénylővel számoltak. E célra összesen 126,7 milliárd forint áll majd rendelkezésre. A lakás-takarékpénztári megtakarítások állami támogatása az előző évi tendenciák, illetve a 2017. január–március havi teljesítési adatok alapján jelentős növekedéssel számolva a 2017. évi 54,4 milliárd forintnál lényegesen magasabb, a 2018. évre 71,1 milliárd forint összeggel tervezték meg. Az igénybevételi adatok és az előrejelzések alapján látható, hogy a lakástámogatások 2017. évhez képest tervezett növekményét a lakás-takarékpénztári megtakarítások állományának növekedése köti majd le. A CSOK támogatások nyújtásánál fontos szempontot jelent, hogy az ingatlanpiacon az állami által generált keresletnövekedés vegye figyelembe a kínálat viszonylagos lassú reagáló képességét és ezáltal ne járjon jelentős ingatlan árnövekedéssel. A lakáspiaci tendenciák élénkületet mutattak 2016-ban. A felépült új lakások száma 9994 volt (31%-os növekedés az előző évhez képest), illetve a kiadott lakásépítési engedélyek és az új lakások építésére vonatkozó bejelentések száma 31 559 volt, több mint két és félszerese a 2015. évinek. A lakásépítési engedélyek számának gyors emelkedése az építési kedv élénkülését jelzi, azonban ennek hatása jellemzően 2018-tól érezheti a hatását a lakáspiacon. A CSOK támogatás fontos ingatlanpiaci befolyásoló eszköz a kormány részéről, amellyel a keresleti oldal befolyásolható. Az adó-visszatérítési támogatást a számítások szerint hatezren veszik igénybe. A 2018. évre 25,5 milliárd forint adó-visszatérítési támogatással számoltak. Az előirányzat 2018. évi értéke alátámasztott. Felülről nyitott kiadási előirányzatként célszerű figyelembe venni, hogy az egyes lakástámogatási formáknál az igénylési feltételek változatlansága esetén növeli a kiadási előirányzat túllépésének kockázatát.

Az új lakások építésére a kormányzat évről évre egyre nagyobb támogatást biztosít, de úgy tűnik, a kormányzat jelenleg a szociális bérlakások drasztikus csökkenésére, a megfizethető városi bérlakások hiányára, a lakásmobilitás elősegítésére, a szegénytelepek felszámolására, a lakásköltségek megfizethetőségére, a lakásállomány energiahatékony és általános minőségi megújítására, valamint a gazdaságélénkítő építkezések kérdéseire azok gazdasági és társadalmi jelentőségéhez képest kevésbé összpontosít.⁶⁴

6. ÖSSZEGZÉS

A lakáshelyzet a gyermekvállalás szempontjából egy nagyon fontos tényező, de nem a legfontosabb. Ezt támasztja alá a KSH Népeségtudományi Intézetének felmérésén kívül

⁶⁴ A Város Mindenkié csoport... i. m.

például az is, hogy Magyarországon a hetvenes, nyolcvanas években sokkal nagyobb volt a gyerekvállalási kedv és ennek következtében a termékenységi arányszám is, holott a lakáshelyzet egyáltalán nem volt jobb akkoriban, mint mostanság. Joggal merül fel a kérdés, hogy akkor mi lett rosszabb, illetve mitől romlott ennyire a gyermekvállalási kedv. Kutatásaink alapján arra jutottunk, hogy számos tényező van hatással a termékenység alakulására. Elsősorban a családok társadalmi beágyazottságát növelő tényezők, a szociális ellátórendszer által nyújtott különféle szolgáltatások, a lakáshoz jutás, a munkavállalás lehetőségei. További empirikus vizsgálatokat igényel e tényezők egymásra gyakorolt hatásának és a termékenység alakulására vonatkozó pontos hatásmechanizmusának az azonosítása. Mindezek a további kutatásaink fókuszába kerülnek.

FELHASZNÁLT IRODALOM

1. ACS, Gregory: The Impact of Welfare on Young Mothers' Subsequent Childbearing Decisions, *The Journal of Human Resources*, Vol. 31, No. 4, 1996, 898–915.
2. ADSERÀ, Alicia: Vanishing children: from high unemployment to low fertility in developed countries, *American Economic Review, Papers and Proceedings*, Vol. 95, 2005, 189–193.
3. A Város Mindenkié csoport (AVM) és a Habitat for Humanity Magyarország (HfHM) elemzése a 2017-es központi költségvetés lakhatási típusú kiadásairól, AVM–HfHM 2016, 18. Idézi MÁTÉ Olga (2016): Családok Otthonteremtési Kedvezménye (CSOK). *Infojegyzet*, 2016/36, 4. Forrás: <http://feleloskoltsegyetes.hu/media/2016/05/Lakhat%C3%A1s.pdf> (A letöltés dátuma: 2017. 11. 13.)
4. BAUGHMAN, Reagan – DICKERT-CONLIN, Stacy: The earned income tax credit and fertility, *Journal of Population Economics*, Vol. 22, 2009, 537–563.
5. BECKER, Gary S. – NIGEL, Tomes: Child endowments and the quantity and quality of children. *Journal of Political Economy*, Vol. 84, No. 4, 1976, 143–162.
6. BJÖRKLUND, Anders: Does Family Policy Affect Fertility?, *Journal of Population Economics*, Vol. 19, 2006, 3–24.
7. BOZSIK Sándor: A lakáshitelezés állami támogatása a rendszerváltás után, *Eszmélet*, 2001/51, 107–121.
8. CAMERON, A. Colin – TRIVEDI, Pravin K.: *Microeconometrics, Methods and Applications*, Cambridge University Press, New York, 2005.
9. CAMERON, Stephen V. – HECKMAN, James J.: Life Cycle Schooling and Dynamic Selection Bias: Models and Evidence for Five Cohorts of American Males, *Journal of Political Economy*, 1998/106, 262–333.
10. CSOK. Családi Otthonteremtési Kedvezmény új lakás vásárlásához, bővítéséhez, EMMI, 2016. Forrás: http://csalad.hu/wp-content/uploads/2016/02/CSOK_A5_szorolap_web1.pdf (A letöltés dátuma: 2017. 11. 13.)
11. DAY, Creina: Fertility and Housing, *CAMA Working Paper*, 34/2015, August 2015. Crawford School of Public Policy and Centre for Applied Macroeconomic Analysis (CAMA), Australian National University (ANU).
12. *Doing Better for Families*, OECD Publishing, Paris, 2011.
13. *Egygyermekes családok is kaphatnak otthonteremtési kedvezményt*, MTI, 2014. december 10. Forrás: www.kormany.hu/hu/emberi-eroforrasok-miniszteriuma/csalad-es-ifjusagugyert-felelos-allamtitkarsag/hirek/elo-kozvetites-kormanyoszovivoi-tajekoztato-20141210 (A letöltés dátuma: 2017. 11. 13.)
14. *Életünk fordulópontjai* kiadvány, KSH, 2016. november 15.; Szerk. MURINKÓ Lívía – SPÉDER Zsolt (2016): Felhasználói kézikönyv az életünk fordulópontjai panelkutatás 1–4. hullámához KSH Népeségtudományi Intézet, *Kutatási Jelentések*, 97., valamint idézet a KORFA Népesedési Hírlevél 2015. szeptemberi számából 1–2. (szerk.: KAPITÁNY Balázs)
15. *European Policy Brief. Policies for Families: Is there a best practice?*, European Commission, 2016. december.
16. FAIRLIE, Robert W. – LONDON, Rebecca A.: The effect of incremental benefit levels on births to AFDC recipients. *Journal of Policy Analysis and Management*, Vol. 16, 1997, 575–597.
17. F. SZABÓ Kata: Drágulást vagy áresést hoz a CSOK? Mozgolódás az ingatlanpiacon. *Vasárnapi Hírek*, 2016. január 9. Idézi MÁTÉ Olga (2016): Családok Otthonteremtési Kedvezménye (CSOK). *Infojegyzet*, 2016/36, 4. Forrás: www.vasarnapihirek.hu/fokusz/mozgolodas_az_ingatlanpiacon (A letöltés dátuma: 2017. 11. 13.)
18. FÖLDHÁZI Erzsébet: Magyarország népességének várható alakulása 2060-ig – különös tekintettel a nemzetközi vándorlásra, *Demográfia*, 2014/4, 241–269.
19. GUSTAFSSON, Siv – KALWIJ, Adriaan: Education and Postponement of Maternity: Economic Analyses for Industrialized Countries, *European Studies of Population*, Vol. 15, Dordrecht: Kluwer Academic Publisher, Springer, 2006.

20. HAMVAY Péter: Interjú. „A CSOK lehet a Fidesz frankhitele”. Szikra Dorottya társadalomtudós az új otthontámogatási intézkedésekről. *Magyar Narancs*, 2016/3. Idézi MÁTÉ Olga (2016): Családok Otthonteremtési Kedvezménye (CSOK). *Infojegyzet*, 2016/36, 4. Forrás: <https://magyar-narancs.hu/belpol/a-csok-lehet-a-fidesz-frankhitele-97938> (A letöltés dátuma: 2017. 11. 13.)
21. HEGEDŰS József: Lakáspolitikai és a lakáspolitikai korlátai, *Esély*, 2006/5, 65–100. Idézi MÁTÉ Olga (2016): Családok Otthonteremtési Kedvezménye (CSOK). *Infojegyzet*, 2016/36, 1–2.
22. HEGEDŰS József: Lakáspolitikai és társadalmi kirekesztődés – az elmúlt 20 év lakáspolitikai tanulságai, *Hajléktalanokért*, 2010. 11. Idézi MÁTÉ Olga (2016): Családok Otthonteremtési Kedvezménye (CSOK). *Infojegyzet*, 2016/36, 1–2. Forrás: www.hajlektalanokert.hu/dokumentumok/tanulmanyok/kirekesztes_HJ_eloadas091122.pdf (A letöltés dátuma: 2017. 11. 13.)
23. HORVÁTHNÉ KÖKÉNY Annamária – MÁTÓ Netta: Állami részvétel az otthonteremtésben, *Economica*, 2011/11, 44–56. Idézi MÁTÉ Olga (2016): Családok Otthonteremtési Kedvezménye (CSOK). *Infojegyzet*, 2016/36, 2.
24. KALWIJ, Adriaan: The Effects of Female Employment Status on the Presence and Number of Children, *Journal of Population Economics*, 2000/13, 221–239.
25. KALWIJ, Adriaan: The Impact of Family Policy Expenditure on Fertility in Western Europe, *Demography*, 2010/2, 503–519.
26. Szerk. KAPITÁNY Balázs: *Demográfiai fogalomtár*, KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest, 2015.
27. KAPITÁNY Balázs: Lakáshelyzet és gyermekvállalás: fontos, de nem a legfontosabb. A CSOK termékenységi hatásairól, *KORFA Népesedési Hírlevél*, 2016/1. Idézi MÁTÉ Olga (2016): Családok Otthonteremtési Kedvezménye (CSOK). *Infojegyzet*, 2016/36, 4.
28. KELM, Hanna: Are Women in Family Business Supported Enough by the Polish Family Policy? „Firmy rodzinne – zarządzanie, rozwój, przedsiębiorczość”, *Przedsiębiorczość i zarządzanie*, 2018/7, part II, 483–498.
29. KELM, Hanna: *New Trends in the Development of Work-Family Policies, Gender and Care – Causes, Dynamics and Consequences*, ESPAnet Conference Paper, Hamburg, 2018.
30. KOLTAI Luca szerk. (2014): Éves jelentés a lakhatási szegénységről – 2013. *Habitat*, 2014. 55.
31. *Korfa Népesedési Hírlevél*, 2015. szeptember.
32. KOVÁCS Tamás – NOVOSZÁTH Péter: Láttelet kitörési pontokkal a jelenlegi magyar népesedési- és foglalkoztatási helyzetről. In: szerk. BESZTERI Béla – MAJOROS Pál: *A huszonegyedik század kihívásai és Magyarország jövőképe*, a 2011. május 23-án Komáromban rendezett tudományos konferencia előadásai. Komárom, Magyarország, Veszprém, MTA VEAB, 2011, 129–134.
33. Lakás- és üdüléépítés (1960–), KSH, 2018. Forrás: www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hoszu/h_zrs001.html (A letöltés dátuma: 2017. 11. 13.)
34. Lakossági hitelezés, 2014. *Statistikai Tükör*, 2015/26, 2015. április 17. Forrás: www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/lakashitel/lakashitel1412.pdf (A letöltés dátuma: 2017. 11. 13.)
35. Lakossági hitelezés, 2015. *Statistikai Tükör*, 2016. április 15. Forrás: www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/lakashitel/lakashitel1512.pdf (A letöltés dátuma: 2017. 11. 13.)
36. LENTNER Csaba: A lakossági devizahitelezés kialakulásának és konszolidációjának rendszertani vázlat, *Pénzügyi Szemle*, 2015/3. 305–318.
37. MÁTÉ Olga (2016): Családok Otthonteremtési Kedvezménye (CSOK). *Infojegyzet*, 2016/36.
38. MILLIGAN, K.: Subsidizing the Stork: New Evidence on Tax Incentives and Fertility. *The Review of Economics and Statistics*, MIT Press, Vol. 87, No. 3, 2005, 539–555.
39. *Növekedésnek indult az építőipar*, MTI, 2014. december 11. Forrás: www.kormany.hu/hu/nemzetgazdasagi-miniszterium/hirek/novekedesnek-indult-az-epitoipar (A letöltés dátuma: 2017. 11. 13.)
40. Szerk. MURINKÓ Livia – SPÉDER Zsolt: Felhasználói kézikönyv az életünk fordulópontjai panelkutatás 1-4. hullámához KSH Népeségtudományi Intézet, *Kutatási Jelentések*, 2016/97.
41. NOVOSZÁTH Péter (2015): A lakásépítés finanszírozása és a pénzügyi stabilitás – Vissza a kezdetekhez? In: szerk. LENTNER Csaba: *A devizahitelezés nagy kézikönyve*, Nemzeti Közszerkesztési és Tankönyv Kiadó Zrt., Budapest, 2015, 223–274.

42. NOVOSZÁTH Péter (2018): Munkaerőhiány az Európai Unióban, In: szerk. AUER Ádám – BERKE Gyula – GYÖRGY István – HAZAFI Zoltán: *Ünnepi kötet a 65 éves Kiss György tiszteletére – Liber Amicorum in honorem Georgii Kiss aetatis suae LXV*, Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 2018, 707–712.
43. OLÁH, Livia Sz.: Changing families in the European Union: trends and policy implications. *Families And Societies Working Paper*, 2015/44.
44. *Otthonteremtés 2015*, 2015. Idézi MÁTÉ Olga (2016): Családok Otthonteremtési Kedvezménye (CSOK). *Infojegyzet*, 2016/36, 2. Forrás: www.lakasepitesert.hu/upload/Otthonteremt%C3%A9s%202015_teljes_al%C3%A1%C3%ADrt.PDF (A letöltés dátuma: 2017. 11. 20.)
45. PETZ Raymund: A CSOK hatása a termelők várakozásaira, GKI Gazdaságkutató Zrt., 2016. június 1. Forrás: www.gki.hu/wp-content/uploads/2016/05/CSOK_lakasepites.pdf (A letöltés dátuma: 2017. 11. 13.)
46. Eds. RINDFUSS, Ronald R. – CHOE, Minja Kim: *Low Fertility, Institutions, and their Policies Variations Across Industrialized Countries*, Springer, New York, 2016.
47. ROSENZWEIG, Mark R.: Welfare, marital prospects, and nonmarital childbearing, *Journal of Political Economy*, Vol. 107, No. 6, 1999, 3–32.
48. ROTHKIRCH, Anna – MIETTINEN, Anneli: Childlessness in Finland. In: eds. KREYENFELD, Michaela – KONIETZKA, Dirk: *Childlessness in Europe: Contexts, Causes, and Consequences*, Demographic Research Monographs, (A series of the Max Planck Institute for Demographic Research). Springer, Cham, 2017.
49. SÁGI, Judit – LENTNER, Csaba – TATAY, Tibor: Family Allowance Issues – Hungary in Comparison to Other Countries, *Polgári Szemle*, 2017/4018/14, 290–301.
50. SÁGI Judit – TATAY Tibor – LENTNER Csaba – NEUMANNÉ Virág Ildikó: A család- és otthonteremtési adókedvezmények, illetve támogatások egyes hatásai, *Pénzügyi Szemle*, 2017/4, 173–189.
51. *Sokan ráfáztak már a csokra*, Napi.hu, 2016. május 9. Idézi MÁTÉ Olga (2016): Családok Otthonteremtési Kedvezménye (CSOK). *Infojegyzet*, 2016/36, 4. Forrás: www.napi.hu/magyar_vallalatok/sokan_rafaztak_mar_a_csokra.614386.html (A letöltés dátuma: 2017. 11. 13.)
52. Szerk. SPÉDER Zsolt: *Család és népesség – itthon és Európában*, KSH Népeségtudományi Kutatóintézet – Századvég Kiadó, Budapest, 2003.
53. STEFÁN-MAKAY Zsuzsanna: A francia családi adózás és annak demográfiai hatásai, *KORFA Népesedési Hírlevél*, 2010/1.
54. STEFÁN-MAKAY Zsuzsanna: A franciaországi családpolitika és a magas termékenység összefüggése, *Demográfia*, 2009/4, 313–348.
55. *Taxing wages*, OECD Publishing, Paris, 2017.
56. *Teljes termékenységi arányszám alakulása (1990–2016). Egy nőre jutó gyermekek száma*, KSH, 2018. Forrás: www.ksh.hu/docs/hun/eurostat_tablak/tabl/tsdde220.html (A letöltés dátuma: 2017. 11. 13.)
57. THÉVENON, Olivier: Family Policies in OECD countries: A Comparative Analysis, *Population and Development Review*, 2011/2, 57–87.
58. THÉVENON, Olivier – NEYER, Gerda: Family policies and their influence in fertility and labour market outcomes. In: eds. THÉVENON, Olivier – NEYER, Gerda: *Family policies and diversity in Europe: The state-of-the-art regarding fertility, work, care, leave, laws and self-sufficiency*, *Families And Societies Working Paper*, 2014/7, 2–13.
59. Van NOORD-ZAADSTRA, B. M. – LOOMAN, C. W. N. – ALSBACH, H. – HABBEMA, J. D. F. – TE VELDE, E. R. – KARBAAT, J.: Delaying Childbearing: Effect of Age on Fecundity and Outcome of Pregnancy, *British Medical Journal*, 1991/302, 1361–1365.
60. *Vélemény a 2018. évi költségvetésről. Vélemény Magyarország 2018. évi központi költségvetéséről szóló törvényjavaslatról*, Állami Számvevőszék, 17085. T/15381/10, 2017. május 12.
61. WHITTINGTON, Leslie A.: (1992): Taxes and the family: the impact of the tax exemption for dependents on marital fertility, *Demography*, 1992/2, 215–226.

Prof. Dr. Lentner Csaba (lentner.csaba@uni-nke.hu) egyetemi tanár a Nemzeti Közszolgálati Egyetem Államtudományi és Közigazgatási Kar Közpénzügyi Kutatóintézetének vezetője. A Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen (ma Budapesti Corvinus Egyetem) szerzett közgazdász diplomát, majd ugyanitt egyetemi doktori fokozatot. 1995-ben a közgazdaságtudományok kandidátusává avatták az MTA-n. Címzetes egyetemi tanár a Szent István Egyetemen, egyetemi magántanár a Kaposvári Egyetemen. Tudományos kutatómunkát végzett a párizsi Sorbonne Egyetemen, a pekingi Minzu Egyetemen, a Bank of Englandnál, a Fed washingtoni székhelyén és Cambridge-ben. 2013-ban Wekerle Sándor Tudományos Életműdíjjal tüntették ki a közpénzügyi gondolkodás megújítása és tudományos rendszertanba foglalása érdekében kifejtett iskolateremtő tevékenységéért. 2018-ban a Magyar Érdemrend tisztikeresztje állami elismerésben részesült a pénzügyi és közgazdaságtudományi fejlődés terén vitt tudományos munkájáért. Tagja az MTA Jövőkutatói Bizottságának, elnökhelyettese a Gazdálkodási és Tudományos Társaságok Országos Szövetségének, a PADA vezető kutatója.

Dr. Novoszáth Péter (novoszath.peter@uni-nke.hu) okleveles közgazdász, a közgazdaságtudományok kandidátusa. Munkatapasztalatait előbb az üzleti szektorban, majd a közszférában, azután a felsőoktatásban és felnőttképzésben szerezte. A Nemzeti Közszolgálati Egyetem Államtudományi és Közigazgatási Karának egyetemi docense, a Közpénzügyi Kutatóintézet kutatója. Több mint százötven tudományos dolgozata jelent meg eddig itthon és külföldön, a hivatkozásainak a száma is meghaladja a százat.

Dr. habil. Sági Judit (sagi.judit@uni-bge.hu) egyetemi docens a Budapesti Gazdasági Egyetemen. Szakterülete a vagyontervezés és a családpolitikai támogatások állam-pénzügyi feltételrendszerének vizsgálata. Oktatói tapasztalattal rendelkezik Pénzügyek, Banktan, Vállalati pénzügyek, Adózás és Vezetői számvitel tárgyaknál, amelyeket többnyire angol nyelven oktat BA és MA képzésekben, a pénzügyi szolgáltatások specializáció felelőse. Projektfinanszírozási tapasztalattal rendelkező könyvvizsgálói tanácsadó. Számos európai egyetemen volt meghívott előadó, banktan és pénzügyi tantárgyakból, illetve részt vett több nemzetközi tananyagfejlesztési projekteken. A Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem (ma Budapesti Corvinus Egyetem) pénzügyi szakirányán 1996-ban végzett, később tőzsdei szakvizsgát is tett. 2006-tól a Szent István Egyetem által odaítélt Gazdálkodás és Szervezéstudományok doktora, PhD-fokozattal rendelkezik.